

Θανάσης Σακελλαριάδης

**Επίκουρος Καθηγητής Φιλοσοφίας
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων**

Η ΚΑΝΤΙΑΝΗ ΕΠΙΡΡΟΗ ΣΤΟ ΠΡΩΙΜΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ WITTGENSTEIN

Βιτγκενσταϊνική κριτική και Κριτική φιλοσοφία

Ανακοίνωση στο Πανελλήνιο συνέδριο του Τομέα Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (Ιωάννινα, Οκτώβριος 2004), με θέμα : *Immanuel Kant 200 χρόνια από το θάνατό του*».

Δημοσιεύτηκε στα πρακτικά του συνεδρίου στις εκδόσεις *ΝΗΣΟΣ* , το 2006.

Ο Καντ έφερε ένα νέο προσανατολισμό στο στοχασμό με την άποψη ότι η φιλοσοφία δεν ασχολείται με τα ίδια τα αντικείμενα, αλλά με τον τρόπο που γνωρίζουμε τα αντικείμενα. Αυτό σημαίνει ότι η φιλοσοφία αναστοχάζεται τον τρόπο με τον οποίο γνωρίζουμε ή αποκτούμε εμπειρία των αντικειμένων του υλικού κόσμου. Η έρευνα του όντος ως ον κατανοείται ως έρευνα στα ουσιαστικά χαρακτηριστικά των αντικειμένων, και ως εκ τούτου **τι** σημαίνει για κάτι να είναι αντικείμενο¹. Τα ουσιαστικά χαρακτηριστικά που καθορίζουν τι σημαίνει για κάτι να είναι αντικείμενο, καθορίζονται από τις αναγκαίες γνωστικές προϋποθέσεις της εμπειρίας των αντικειμένων. Υπάρχουν αναγκαία ή δομικά χαρακτηριστικά της εμπειρίας που καθορίζουν τα αναγκαία ή ουσιαστικά χαρακτηριστικά των αντικειμένων της εμπειρίας².

Συνοπτικά, το στοιχείο που προβάλλει ιδιαίτερα ο Καντ είναι ο προβληματισμός για τις συνθήκες δυνατότητας της γνώσης. Η μεταφυσική έρευνα για την ουσία της πραγματικότητας μετατρέπεται σε δεύτερης τάξης στοχασμό πάνω στον τρόπο με τον οποίο μας παρουσιάζονται τα αντικείμενα κατά την εμπειρία. Η φιλοσοφία

¹ I.Kant, *Κριτική του Καθαρού Λόγου*, Εισαγωγή, Μετάφραση, Σχόλια, Α.Γιανναράς, Εκδ Παπαζήση, Αθήνα, 1979, τ. Β, σσ20-49

² S.Koerner, *Kant*, London, Penguin, 1977, σσ 15-27

είναι ένας μη εμπειρικός αναστοχασμός πάνω στον τρόπο με τον οποίο αναπαριστούμε αντικείμενα. Η καντιανή αντίληψη της αντικειμενικότητας είναι η εμφάνιση της αναγκαιότητας ορισμένων a priori δεδομένων τα οποία βρίσκονται έξω από τη σφαίρα της εμπειρικής δυνατότητας του υποκειμένου. Ο Καντ επιχειρεί να ανακαλύψει τις προϋποθέσεις της ανθρώπινης σκέψης με τον αναστοχασμό του ίδιου του υποκειμένου πάνω στο αντικείμενο του στοχασμού του.

Ο Καντ και ο Wittgenstein αναφέρονται στα όρια του νοήματος των εννοιών. Ενώ όμως ο Καντ θεωρεί ότι αυτά περιγράφονται μέσω των συνθετικών a priori προτάσεων, ο Wittgenstein θεωρεί ότι τα όρια επιβάλλονται από τη λογική μορφή της πραγματικότητας και από τη δυνατότητα της αναπαράστασης. Ο πρώιμος Wittgenstein χαράσσει το όριο ανάμεσα στην επιστήμη, που απεικονίζει ή αναπαριστά τον κόσμο, και στη φιλοσοφία που αναστοχάζεται πάνω στη φύση της αναπαράστασης³. Η φιλοσοφία θέτει όρια στη σκέψη και αναστοχάζεται πάνω στη φύση και τα όρια της αναπαράστασης. Οι σκέψεις μπορούν να εκφραστούν πλήρως στη γλώσσα, και η φιλοσοφία μπορεί να χαράξει όρια στη σκέψη καθορίζοντας τα όρια της γλωσσικής έκφρασης της σκέψης. Αυτή η μετατροπή της αναστοχαστικής στροφής του Καντ από τον Wittgenstein είναι η πηγή της γλωσσικής στροφής στον εικοστό αιώνα. Σε αντίθεση όμως με τον Καντ οι προϋποθέσεις για την αναπαράσταση της πραγματικότητας δεν διαμένουν στη διάνοια, η οποία κατασκευάζει τον κόσμο από ενοράσεις ή εποπτείες αλλά σε ένα σύστημα κανόνων για τη χρήση των σημείων. Επιπλέον, μόνο οι εμπειρικές προτάσεις έχουν νόημα, και η μόνη αναγκαιότητα είναι η λογική αναγκαιότητα, που είναι ταυτολογική και ως εκτούτου αναλυτική. Αυτό αποκλείει τις καντιανές συνθετικές a priori κρίσεις⁴. Η τροποποίηση από τον Wittgenstein της καντιανής ιδέας, θα έλεγα ότι επιτυγχάνεται κατά δύο τρόπους. Κατά πρώτο λόγο, η σχέση των σκέψεων με τη γλωσσική τους έκφραση είναι εσωτερική, η αναπαράσταση είναι συμβολική αναπαράσταση και προϋποθέσεις της είναι οι γλωσσικοί κανόνες της λογικής σύνταξης. Δεύτερον, τα όρια του νοήματος που καθορίζει η φιλοσοφία

³ D.Pears, *Wittgenstein*, London, Fontana, 1985, σσ25-41, επίσης και το πολύ σημαντικό βιβλίο του Max Black: *A Companion to Wittgenstein's Tractatus*, Cornell UP, New York, 1964, δείχνει προς μια καντιανή κατεύθυνση.

⁴ P.M.S Hacker, *Insight and Illusion*, Oxford, Clarendon, 1986, σ.

δεν διαχωρίζουν τη δυνατή γνώση από τη μάταιη θεωρησιακή έρευνα, αλλά τους ανόητους συνδυασμούς σημείων από αυτούς που έχουν νόημα⁵.

Η κριτική φιλοσοφία ξεκινά με τον έλεγχο της μεταφυσικής και πιο συγκεκριμένα, κατά τον Καντ, της θεωρησιακής μεταφυσικής. Για τον Καντ η κριτική εξέταση των ορίων του ανθρώπινου νου δείχνει το αβάσιμο της θεωρησιακής μεταφυσικής. Αυτός που διατυπώνει μεταφυσικές προτάσεις θα έπρεπε να υπερβεί τα όρια που θέτει ο νους και να στοχασθεί για τα δεδομένα του νου και της εμπειρίας εκτός των ορίων, μόνο που αυτή η υπέρβαση δεν είναι δυνατή. Ο νους αναστοχάζεται τον τρόπο με τον οποίο γνωρίζουμε ή αποκτάμε την εμπειρία των αντικειμένων του υλικού κόσμου. Υπάρχουν αναγκαία ή δομικά χαρακτηριστικά της εμπειρίας που καθορίζουν τα αναγκαία ή ουσιώδη χαρακτηριστικά των αντικειμένων της εμπειρίας. Αυτό που ριζικά έθεσε ο Καντ ήταν ότι οι μεταφυσικές προτάσεις δεν αποτελούν προτάσεις ενδεχομενικών γεγονότων, όπως οι εμπειρικές προτάσεις αλλά αποτελούν αναγκαίες προτάσεις τις λεγόμενες συνθετικές *a priori*. Στις προτάσεις αυτές υπάρχει μια αντίφαση όπου από τη μια είναι αναγκαίες και ως εκούτου *a priori* και από την άλλη εμφανίζουν μια εμπειρική διάσταση. Στο σημείο αυτό τίθεται το ζήτημα της αναγκαιότητας όπου διατηρείται ο όρος στον Wittgenstein αλλά εμφανίζεται μια διαφοροποιημένη προβληματική για τον όρο.

Η καντιανή συγκρότηση της αντικειμενικότητας δηλώνεται με την εμφάνιση της αναγκαιότητας ορισμένων *a priori* δεδομένων, τα οποία βρίσκονται έξω από τη σφαίρα της εμπειρικής δυνατότητας του υποκειμένου. Ο Καντ επιχειρεί να ανακαλύψει τις προϋποθέσεις της ανθρώπινης σκέψης με τον αναστοχασμό του ίδιου του υποκειμένου πάνω στο αντικείμενο του στοχασμού του. Καθήκον της φιλοσοφίας, ως αναστοχαστικής και αναγκαίας δραστηριότητας είναι να δείξει ότι οι προϋποθέσεις της σκέψης και κατ' επέκταση της γνώσης που αποκτάμε μέσω της σκέψης είναι *a priori* και αποτελούν αναγκαίες μορφές για να φθάσουμε στην εμπειρική γνώση. Ο Καντ ξεκινά την φιλοσοφική του προσέγγιση συνδέοντας τη μεταφυσική με τις συνθετικές *a priori* κρίσεις. Ως αναγκαίες οι μεταφυσικές

⁵ Θ.Σακελλαριάδης, *Η Φιλοσοφία της Γλώσσας του Wittgenstein.. Μια κριτική προσέγγιση*, Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1999, σ.9.

θεωρήσεις πρέπει να έχουν ένα a priori status λόγω του ότι δεν μπορούμε να καθορίσουμε την αναγκαιότητά τους με a posteriori, εμπειρικά μέσα.

Η κριτική φιλοσοφία απορρίπτει τη θεωρησιακή μεταφυσική θεωρώντας την ως αδύνατη επέκταση της επιστημονικής σκέψης. Μέλημα της είναι να ξεχωρίσει το σύνολο της εμπειρικής γνώσης και η μέθοδος της, η άσκηση μιας συστηματικής κριτικής στην ανθρώπινη σκέψη με τον κίνδυνο πάντα να προσχωρήσει στις μεθόδους των επιστημών. Βεβαίως και το πρόβλημα που παραμένει είναι η ανεξαρτησία της φιλοσοφικής μεθόδου από το αντικείμενο μελέτης της. Αυτό προσπαθεί να επιλύσει ο Wittgenstein στο *TLP*. Σκοπός του δεν είναι να εξηγήσει πώς επιτελέστηκε το ήδη πραγματοποιημένο αλλά να θέσει ένα όριο σε ό,τι έχει τη δυνατότητα να πραγματοποιηθεί⁶. Αποτελεί κριτικό επίτευγμα η προσπάθεια να καθορισθούν τα όρια για κάθε δυνατότητα της ανθρώπινης δραστηριότητας του γλωσσικού φαινομένου.

Κατά την παρούσα εισήγηση τρία πεδία θα καλύψουν το φάσμα της αναζήτησής μας: Η **λογική** σε συνάφεια με τη λογική μορφή και την απεικονιστική δυνατότητα των προτάσεων, η **μεταφυσική** και οι **φιλοσοφικές προτάσεις** και η έννοια της **δυνατότητας**. Είναι σαφές ότι το καντιανό ρεύμα διαπερνά όλες τις πνευματικές περιόδους του Wittgenstein, επειδή όμως η συνολική αποτίμηση του βιτγκενσταϊνικού corpus σε συνάφεια με την καντιανή επιρροή αποτελεί μέλημα κυρίως μιας εκτενούς μονογραφίας, ήταν αναγκαίο γεγονός, να περιορισθεί η εισήγηση στο πρώιμο έργο.

Η έννοια της Λογικής

Ο Wittgenstein δεν ασχολήθηκε με την έρευνα των θεμελίων της λογικής. Διείδε, όμως, μια στενή σχέση μεταξύ των δύο εγχειρημάτων, δηλαδή το όριο που έθετε στη σκέψη ο Καντ και το όριο που έθετε ο ίδιος στη γλώσσα, θεωρώντας ότι η λογική καλύπτει οτιδήποτε είναι αναγκαία αληθές και κατ' αυτόν τον τρόπο δεν είναι εμπειρικό γεγονός αλλά προηγείται αυτής δηλαδή είναι a priori. Έτσι τα όρια της γλώσσας, όπως τα όρια του νου αποτελούν **αναγκαία** όρια. Κατ' αυτόν τον

⁶ L. Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, Μετ. Θ.Κιτσόπουλος, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1978, σσ 43-44

τρόπο για τον Wittgenstein η έρευνα για τα θεμέλια της λογικής πραγματοποιείται εντός των ορίων της γλώσσας. Τα όρια λόγω αναγκαιότητας είναι καθορισμένα.

Με τα όρια στη σκέψη που έθεσε ο Καντ καθόρισε την εμπειρική γνώση και ο Wittgenstein με το όριο στη γλώσσα για τις προτάσεις που μπορούν να διατυπωθούν για τα δεδομένα της πραγματικότητας ούσες αληθείς ή μη. Για τον Wittgenstein η αναγκαιότητα είναι η λογική αναγκαιότητα και όλες οι αναγκαίες αλήθειες της λογικής είναι κενές ταυτολογίες και με την απόφασή του αναιρεί τις καντιανές συνθετικές a priori προτάσεις. Εάν ο Καντ και ο Wittgenstein συμφωνούν στο γεγονός ότι οι φιλοσοφικές αλήθειες αποτελούν αναγκαίες αλήθειες, διαφωνούν με τη φύση των αναγκαίων αληθειών. Η καντιανή αντίληψη εστιάζει στο γεγονός ότι καθήκον του φιλοσόφου είναι η θεμελίωση των ουσιωδών αναγκαίων αληθειών οι οποίες σχηματίζουν το πλαίσιο του συνόλου της εμπειρικής γνώσης.

Για τον Wittgenstein του *TLP* κάθε λέξη έχει ένα συγκεκριμένο νόημα και η φιλοσοφική ανάλυση έχει τη δυνατότητα να εμφανίσει τι **κατ' ανάγκην** συμβαίνει όταν μια λέξη είναι αληθής. Εδώ η αναγκαιότητα θα αποβεί ταυτολογική και η πρόταση στην οποία περιέχεται η λέξη δεν έχει εμπειρικό περιεχόμενο και είναι σ' αυτή την περίπτωση κενή περιεχομένου. Αυτό όμως δεν σημαίνει, όπως αναφέρει ο D.Pears⁷, ότι η ανακάλυψη και ο σχηματισμός μιας τέτοιας ανάλυσης είναι μια απλή υπόθεση. Θα λέγαμε ότι ο Wittgenstein ορίζει τη λογική αναγκαιότητα με βάση τον ορισμό των στοιχειωδών προτάσεων οι οποίες συγκροτούν την καθημερινή γλώσσα. Εργαζόμενος εντός της γλώσσας ο Wittgenstein έθεσε τα όρια για κάθε δυνατή γλώσσα. Βεβαίως αποτελεί πρόβλημα στη βιτγκενσταϊνική σκέψη η ύπαρξη των στοιχειωδών προτάσεων γιατί δεν υπάρχει εξήγηση από μέρους του φιλοσόφου για τη σύστασή τους. Η απαίτηση για την εύρεση των απλών αντικειμένων διαμέσου της ανάλυσης είναι η απαίτηση για την καθοριστικότητα του νοήματος των προτάσεων. Όταν το καθορισμένο νόημα μιας πρότασης που απεικονίζει την πραγματικότητα δίνεται στις στοιχειώδεις προτάσεις, αυτό αποτελεί το πραγματικό της νόημα, δηλαδή το απολύτως καθορισμένο. Για τον Wittgenstein, τα αντικείμενα (Dinge) ως έσχατα στοιχεία της

⁷ D.Pears, *The False Prison*, Oxford, Clarendon, 1988, σ.49.

ανάλυσης των στοιχειωδών προτάσεων έχουν εγγενώς τη δυνατότητα της σύνδεσης μεταξύ τους για τη δημιουργία προτάσεων. Ως έσχατα στοιχεία των εμπειρικών προτάσεων ή των προτάσεων με νόημα δεν υπάρχουν εξηγήσεις γι' αυτά. Αν και η λογική ανάλυση προσπαθεί να τις διαπεράσει δεν υπάρχει στοιχείο που να συγκροτεί το νόημά τους. Το μόνο που αναφέρει ο Wittgenstein είναι η άμεση σύνδεση των ονομάτων με τις λέξεις οι οποίες συγκροτούν τις στοιχειώδεις προτάσεις και οι οποίες με τη σειρά τους είναι λογικώς ανεξάρτητες μεταξύ τους. Δηλαδή η αλήθεια ή το ψεύδος μιας στοιχειώδους πρότασης δεν αποτελεί συνέπεια της αλήθειας ή του ψεύδους της άλλης.

Το πρώτο μέλημα του Wittgenstein για τη συγκρότηση μιας θεωρίας του νοήματος αποτελεί η λογική ανάλυση όλων των προτάσεων με νόημα σε στοιχειώδεις προτάσεις ή τα απλά ονόματα. Και στο ερώτημα τι αποτελεί λογική αναγκαιότητα για τον Wittgenstein πρέπει να στραφούμε στη συγκρότηση του νοήματος των προτάσεων. Στην απεικονιστική θεωρία τα γεγονότα του κόσμου **αναγκαστικά** προβάλλονται. Συγκεκριμένα υφίσταται η αναγκαιότητα της δυνατότητας να προβληθούν. Εκείνα που δεν προβάλλονται είναι τα συγκροτησιακά στοιχεία των προβαλλομένων - οι στοιχειώδεις προτάσεις - τα έσχατα στοιχεία (ονόματα) που τις απαρτίζουν. Λογική ανάλυση πραγματοποιείται στις προτάσεις με νόημα και κάθε πρόταση με νόημα σχετίζεται λογικώς με την άλλη. Μια πρόταση με νόημα λαμβάνει το νόημα λόγω του γεγονότος ότι οι λέξεις που την απαρτίζουν έχουν τη δυνατότητα να απεικονίζουν πραγματικά (υπάρχοντα) γεγονότα ή να αναλύονται σε προτάσεις οι οποίες με τη σειρά τους απεικονίζουν πραγματικά γεγονότα. Κατ' ανάγκην υφίστανται οι έννοιες οι οποίες απεικονίζονται και ορίζονται. Τι είναι αυτό το οποίο επιτρέπει την εμφάνιση των αντικειμένων, τη συνακόλουθη συνδυαστική τους δυνατότητα για τη δημιουργία μιας καταστάσεως πραγμάτων, την ύπαρξη ή μη των προτάσεων διαμέσου των αληθών συναρτήσεων; Χωρίς αμφιβολία, κατά τον Wittgenstein, είναι ο λογικός χώρος (logischer Raum). Είναι ο χώρος μέσα στον οποίο η πρόταση λαμβάνει το νόημά της, είναι ο χώρος που επιτρέπει την ανάπτυξη των συνδυαστικών δυνατοτήτων των αντικειμένων, που είναι ήδη εκ των προτέρων δεδομένος αμέσως με την εμφάνιση της πρότασης (TLP 3.42). Επιπλέον, ο γεωμετρικός

συμπίπτει με λογικό τρόπο κατά το ότι και οι δύο αναδεικνύουν τη δυνατότητα να υπάρχει κάτι.

Ένα στοιχείο που αποτελεί μυστήριο για τον Wittgenstein είναι η φύση των στοιχειωδών προτάσεων. Ο Pears⁸ αναφέρει για τα απλά στοιχεία και τις στοιχειώδεις προτάσεις ότι αντί ο Wittgenstein να λάβει τον εξοπλισμό και την ερμηνεία από τον αγγλικό εμπειρισμό, στράφηκε προς τον γερμανικό ιδεαλισμό για μια οιονεί θέση ότι στη συνείδηση συμβαίνει η άμεση σύνδεση των λέξεων με τα πράγματα. Και πάλι όμως σ' αυτή την περίπτωση ο συσχετισμός είναι σκοτεινός. Η απεικονιστική μέθοδος αντανακλά τις αναγκαιότητες που καθορίζουν τους συνδυασμούς των αντικειμένων με τα ονόματα που συσχετίζονται. Έτσι οι προτάσεις αποτελούν εικόνες των γεγονότων και απεικονίζουν τις αναγκαιότητες που καθορίζουν τη δομή της πραγματικότητας. Αυτές οι αναγκαιότητες ορίζουν και το καθολικό πλαίσιο των δυνατοτήτων. Για τον Wittgenstein η λογική καταδεικνύει τη φύση της πραγματικότητας: προϋποθέτει την αναγκαία αλήθεια ότι η πραγματικότητα συνίσταται από απλά αντικείμενα. Αυτή η αναγκαία αλήθεια είναι ουσιώδης και δεν περιορίζεται σε ταυτολογία. Η ύπαρξη της λογικής εξαρτάται από τη δυνατότητα του συνδυασμού των εμπειρικών προτάσεων να σχηματίζουν ταυτολογίες. Εδώ οδεύουμε μέχρι τα έσχατα στοιχεία της πραγματικότητας και είναι δυνατόν να χρησιμοποιήσουμε την καντιανή ερώτηση "πώς είναι δυνατόν να υπάρχουν οι a priori προτάσεις". Εδώ κατά τον D.Pears⁹ έχουμε το ερμηνευτικό εγχείρημα του Wittgenstein για τα θεμέλια της λογικής και την οριοθέτηση της γλώσσας. Η λογική καλύπτει οτιδήποτε μπορεί να λεχθεί πριν από την εμπειρία, οτιδήποτε είναι a priori. Η εμπειρία αναφέρεται στον κόσμο των γεγονότων δηλαδή στο χώρο των δυνατοτήτων για την απεικόνισή τους η οποία είναι a priori. Η λογική αποκαλύπτει τη δομή της πραγματικότητας η οποία απαρτίζεται από εμπειρικές προτάσεις.

Αποτελεί παραδοξότητα το γεγονός ότι ενώ οι προτάσεις της λογικής αποκαλύπτουν τη δομή της πραγματικότητας στερούνται περιεχομένου. Όμως, ο Wittgenstein αναφέρει ότι κατά τον συνδυασμό των εμπειρικών προτάσεων,

⁸ ό.π.,σ.74.

⁹ ό.π.,σ.84.

ακολουθεί ταυτολογία και κατ' αυτόν τον τρόπο καταδεικνύεται η δομή της πραγματικότητας. Αυτή η δομή μόνο δείχνεται. Η λογική καθορίζει μόνο ότι μπορεί να ειπωθεί απαρχής. Δεν μπορεί να καθορίσει την ερώτηση, όπως την ύπαρξη αντικειμένων γιατί αυτή η ερώτηση είναι υποθετικά αναγκαία και μόνο η εμπειρία την καθορίζει¹⁰.

Βεβαίως και όλη η δομή της γλώσσας που απαρτίζεται από εμπειρικές προτάσεις προϋποθέτει την ύπαρξη της λογικής η οποία δείχνει την προϋπάρχουσα δομή.

Μεταφυσική – Φιλοσοφικές Προτάσεις

Στο *TLP* ο Wittgenstein θα αναφέρει: "Όλη η φιλοσοφία είναι κριτική της γλώσσας" (4.0031). Και το μέλημα της δεν είναι δεν είναι η περιγραφή γενικών αληθειών για τον κόσμο που ανήκει στην επικράτεια της επιστήμης. Ούτε και μελετά τα εγχειρήματα του ανθρώπινου νου που ανήκει στον ορίζοντα της ψυχολογίας. Δεν ερευνά τον μεταφυσικό χαρακτήρα των αντικειμένων προβάλλοντάς τις στις συνθετικές *a priori* προτάσεις. Οι φιλοσοφικές προτάσεις θέτουν το όριο της γνώσης.

Η κριτική αποτελεί έρευνα εντός των ορίων ενός πεδίου. Η *Κριτική του Καθαρού Λόγου* αποσκοπούσε στη χειραγώγηση των φιλοσοφικών αξιώσεων. Ο καθαρός λόγος δεν μπορεί να εξηγήσει τις υπερβατικές μεταφυσικές αλήθειες. Το μόνο δυνατό είναι η γνώση των συνθετικών *a priori* προτάσεων που περιγράφουν τις συνθήκες δυνατότητας της εμπειρίας. Η κριτική στάση του *TLP* ζητά την διασάφηση¹¹. Η καθοριστικότητα του νοήματος (*determinacy of sense*) θέτει τα όρια της σκέψης στη γλώσσα. Ό,τι βρίσκεται εκτός των ορίων δεν μπορεί να ειπωθεί. Η φιλοσοφία θέτει τα όρια κάθε δυνατής γνώσης.

Η καντιανή κριτική του θεωρησιακού λόγου αρνείται την πίστη στη μεταφυσική της διάσταση γιατί αυτή εξηγείται από τον πρακτικό λόγο. Η γλωσσική κριτική του Wittgenstein φθάνει στην πιο ακραία της μορφή. Ό,τι δεν είναι δυνατόν απαρχής να γνωρίζουμε δεν μπορούμε ούτε να το σκεφτούμε. Η περιγραφή των ορίων της γλώσσας βρίσκεται εκτός της γλωσσικής διατύπωσής τους.

¹⁰ *TLP*, 4121-5142.

¹¹ *TLP*, ό.π., σσ 43-44.

Και οι δύο θεωρούν ότι η φιλοσοφία είναι η έρευνα των ορίων του νοήματος, ότι οι προτάσεις της παραδοσιακής μεταφυσικής παραβιάζουν το νόημα, το απαξιώνουν και δημιουργούν αντίθετες αποφάνσεις. Και τέλος άσκησαν κριτική και στις ψευδαισθήσεις του λόγου όπως και στον παραδοσιακό εμπειρισμό και τον ορθολογισμό¹².

Το υπερβατολογικό επιχείρημα του Καντ είναι η προσπάθεια συγκρότησης των συνθετικών *a priori* προτάσεων οι οποίες αποτελούν αληθινές περιγραφές για τον κόσμο των φαινομένων (ως εκτούτου συνθετικές) οι οποίες έχουν αναγκαία ισχύ και είναι γνωστές πριν από την εμπειρία. Το πρωταρχικό παράδειγμα κάθε συνθετικής *a priori* πρότασης είναι η αρχή της αιτιότητας. Οι προκείμενες δικαιολογούν υπερβατολογικές προτάσεις είναι προτάσεις που αναφέρονται σε υποκειμενικές εμπειρίες οι οποίες εκφράζουν εσωτερικές καταστάσεις. Συγκεκριμένα μπορούμε διαμέσου της χωροχρονικής ενότητας και των κατηγοριών να συμπεράνουμε ότι τα αντικείμενα της εμπειρίας αποτελούν αντικειμενικές υποστάσεις¹³. Για τον Wittgenstein το νόημα βρίσκεται στην απεικονιστικότητα της γλώσσας και αυτό το οποίο είναι κατανοητό ορίζεται από τη λογική εικόνα της πραγματικότητας και απεικονίζεται στις προτάσεις με νόημα. Ό,τι αποτελεί υπερβατολογική αναγωγή στον Καντ επιτελείται από τη βιτγκενσταϊνική λογική ανάλυση:

Η φιλοσοφία βάζει όρια στη διαφιλονικούμενη περιοχή της φυσικής επιστήμης (*TLP* 4.113).

Πρέπει να οροθετεί το νοητό και συνακόλουθα το μη νοητό. Πρέπει από μέσα να βάζει όρια στο μη νοητό διαμέσου του νοητού (*TLP* 4.114).

Θα σημαίνει αυτό που δεν μπορούμε να πούμε, παριστάνοντας καθαρά αυτό που μπορούμε να πούμε. (*TLP* 4.115).

Μια πρώτη παρατήρηση είναι η μετακίνηση των ορίων του θεωρητικού λόγου στα όρια της γλώσσας. Το *TLP* γράφει στον πρόλογό του ο Wittgenstein,

¹² Hacker,ό.π.,σ.22.

¹³ στο ίδιο,σ211.

θέλει να βάλει ένα όριο στη σκέψη ή μάλλον - όχι στη σκέψη αλλά στην έκφραση των σκέψεων: Γιατί για να βάλουμε στη σκέψη ένα όριο, θα έπρεπε να μπορούμε να σκεφτόμαστε και τις δύο πλευρές αυτού του ορίου (θα έπρεπε δηλαδή να μπορούμε να σκεφτόμαστε αυτό που δεν μπορεί να σκεφτεί κανείς). Έτσι το όριο δε θα μπορεί να μπει παρά μόνο μέσα στη γλώσσα και ό,τι βρίσκεται πέρα από το όριο θα είναι απλώς α-νοησία.

Το όριο για την υπερβατολογική αναγωγή αν θα μπορούσαμε να το πούμε αυτό για τον Wittgenstein χαράσσεται στη γλώσσα. Το όριο κατ' αυτόν τον τρόπο δεν χαράσσεται στον θεωρητικό λόγο αλλά δείχνεται από τη λογική διάκριση ανάμεσα σε αυτό που έχει νόημα και το α-νόητο. Τα προβλήματα λοιπόν που δεν επιλύονται από τον καντιανό θεωρητικό λόγο δεν μπορούν καν να εγερθούν : Οι περισσότερες προτάσεις και τα ερωτήματα που έχουν διατυπωθεί για φιλοσοφικά ζητήματα δεν είναι εσφαλμένα αλλά α-νόητα. Για αυτό και δεν μπορούμε καθόλου να απαντούμε σε τέτοιου είδους ερωτήματα αλλά μόνο να πιστοποιούμε ότι είναι α-νόητα. Τα περισσότερα ερωτήματα και οι προτάσεις των φιλοσόφων στηρίζονται στο ότι δεν καταλαβαίνουμε τη λογική της γλώσσας μας (*TLP* 4.003).

Δεν υπάρχουν υπερβατολογικά επιχειρήματα για ό,τι προσπαθούν να πουν δεν είναι δυνατόν να ειπωθεί. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι κατά τον Wittgenstein είναι εσφαλμένη η θέση για τα υπερβατολογικά επιχειρήματα. Το μυστικό αποτελεί μια ενοποιημένη έννοια και περιλαμβάνει τόσο την καθημερινή ζωή όσο και τη μεταφυσική. Ο κόσμος ως ολότητα, η ευτυχία, η ζωή και ο θάνατος βρίσκονται στη σφαίρα του μυστικού. Αυτά τα ζητήματα δεν αποτελούν για τον Wittgenstein αντικείμενο της φιλοσοφικής σκέψης. Πρέπει να βρίσκονται έξω από τον κόσμο όπου εδρεύει η συμπτωματικότητα των γεγονότων. Η αξία τους πρέπει να είναι κάτι το οποίο δεν αποτελεί συμβαίνον (γεγονός) αυτού του κόσμου. Αποτελεί κάτι το αναγκαίο, αδημιούργητο, ακατάστρεπτο και αμετάβλητο.

Οι απόψεις του Wittgenstein για το μυστικό στοιχείο μας οδηγούν στο Ding an Sich, ενώ το μυστήριο της ύπαρξης των απλών στοιχείων που συγκροτούν τον κόσμο και συνδέονται άμεσα με τα ονόματα έχουν υπερβατολογικό χαρακτήρα που εν μέρει συμμορφώνεται με την καντιανή θέση¹⁴. Μόνο όμως ως υπόμνηση

¹⁴ N.Garver, *This Complicated Form of Life*, Chicago, Open Court,1994, σσ 20-45

παραμένει στο *TLP* αυτή η θέση όχι ως σύνολη καντιανή θεωρία.

Ο E.Stenius αναφέρει ότι ο λογικός ατομισμός του Wittgenstein περιέχει πολλά μεταφυσικά στοιχεία χωρίς όμως να υπάρχει σαφής πρόθεση από τον Wittgenstein για εμφανή προσχώρηση στον μυστικισμό¹⁵. Ίσως να εντάσσεται και αυτό στη μέθοδο για τη λογική ανάλυση της γλώσσας. Η εξέταση της λογικής, η προσπάθεια πλήρους διακρίβωσης των όρων αναπόφευκτα οδηγεί σε όρους που δεν είναι δυνατόν να απεικονίσουν, όπως και η ίδια η φύση της λογικής. Το *TLP* μπορεί να προσπαθεί να μείνει ένα κλειστό σύστημα, μας αφήνει όμως εξόδους διαφυγής. Η μία είναι το νόημα του κόσμου και το δεύτερο η στροφή προς το πραξεολογικό επίπεδο της ζωής στο ύστερο έργο:

« Γιατί η σαφήνεια που επιδιώκουμε είναι, χωρίς άλλο, μια τέλεια σαφήνεια. Αλλά αυτό σημαίνει μόνο ότι τα φιλοσοφικά προβλήματα πρέπει να εξαφανιστούν εντελώς. Η πραγματική ανακάλυψη είναι εκείνη που με κάνει ικανό να σταματώ να φιλοσοφώ όταν θέλω. Εκείνη που αναπαύει τη φιλοσοφία έτσι που να μην την βασανίζουν πια ερωτήματα που αμφισβητούν την ίδια τη φιλοσοφία... Δεν υπάρχει μία φιλοσοφική μέθοδος, ωστόσο όμως υπάρχουν μέθοδοι, σα να λέγαμε, διαφορετικές θεραπείες» (*ΦΕ* 133)¹⁶.

Ο Wittgenstein εισηγείται μια μεταφυσική της εμπειρίας. Ποιά είναι η φύση της δομής του κόσμου; Και γιατί οιοσδήποτε εκφράζεται στη γλώσσα της εμπειρίας, αν δεν είναι εμπειρική. Στην αντίληψη του Wittgenstein για την ύπαρξη των απλών αντικειμένων διαφαίνεται καντιανή θεωρητική κατεύθυνση που είναι η έρευνα της σχέσης μεταξύ γλώσσας και του κόσμου των φαινομένων¹⁷. Τα απλά στοιχεία του *TLP* έχουν περισσότερο καντιανό προσανατολισμό παρά τον εμπειρικό χαρακτήρα του Russell. Το πρόβλημα είναι τι είδους έννοια είναι τα απλά αντικείμενα. Τα αντικείμενα δείχνονται. Η δείξη από μόνη της αποτελεί δυνατότητα. Κατά καιρούς υπήρξαν μελετητές του Wittgenstein που εξέτασαν τις φιλοσοφικές του απόψεις ανεξάρτητα από τη φιλοσοφική παράδοση.

Το κρίσιμο μεταφυσικό πρόβλημα του Wittgenstein βρίσκεται στην ύπαρξη αυτών των απλών στοιχείων. Υπάρχει ένα δίπολο στο *TLP*. Η **πραγματικότητα**:

¹⁵ E.Stenius, *Wittgenstein's Tractatus*, Oxford, Blackwell, 1960, σ.225

¹⁶ L.Wittgenstein, *Φιλοσοφικές Έρευνες*, Μετ.Π.Χριστοδουλίδης, Εκδ.Παπαζήση, Αθήνα, 1977.

Η σύνολη πραγματικότητα είναι ο κόσμος (2.063) και η **δυνατότητα**: κόσμος και σύνολο γεγονότων δυναμένων να απεικονισθούν στη γλώσσα. Μια εικόνα απεικονίζει τη δυνατότητα της αλήθειας ή του ψεύδους της κατάστασης. Η πραγματικότητα καθορίζει την απεικόνιση αλλά είναι και η απεικόνιση η μόνη δυνατότητα για να νοηματοδοτηθεί το γεγονός. Μια άποψη για τη δυνατότητα θα ήταν ότι αποτελεί και ίδια ένα γεγονός. Αυτό αναιρεί όμως τη μεταφυσική της διάσταση. Το μεταφυσικό γεγονός στο *TLP* αποτελεί η μυστηριώδης ύπαρξη των αντικειμένων. Η καντιανή διάκριση "φαινομένων" και "νοουμένων" μπορεί να αποτελεί ενδεχόμενη διάσταση για την ύπαρξη των αντικειμένων. Η νοηματοδότηση όμως του κόσμου προέρχεται από τη συσχέτιση ονομάτων με τα απλά στοιχεία. "Το αντικείμενο είναι απλό" (*TLP* 2.02). Κάθε αποφαντική πρόταση για πλέγματα μπορεί να αναλυθεί σε μια αποφαντική πρόταση για τα συστατικά στοιχεία τους και σε εκείνες τις προτάσεις που περιγράφουν πλήρως τα πλέγματα (*TLP* 2.0201). " Τα αντικείμενα αποτελούν την ουσία του κόσμου. Γι' αυτό και δεν μπορούν να είναι συνθεμένα" (*TLP* 2.021).

Το άλλο στοιχείο τριβής στη βιτγκενσταϊνική γραμματεία αναφέρεται στην ανεξαρτησία των απλών στοιχείων:

- Από τη μία τα απλά στοιχεία υπάρχουν ανεξάρτητα από τη χρήση τους.
- Από την άλλη μόνο η χρήση τους δηλώνει την ύπαρξή τους. Τα αντικείμενα για τη δεύτερη κατηγορία ανήκουν στη γλώσσα δεν έχουν ανεξάρτητο χαρακτήρα και ανήκουν στην πρακτική δυνατότητα της απεικόνισης των γεγονότων. Στο σημείο αυτό για την ύπαρξη των αντικειμένων θα μιλούσαμε για μεταφυσικό ρεαλισμό του Wittgenstein. Το γεγονός όμως της ανεξαρτησίας τους είναι αμφίβολο: Πώς είναι δυνατόν να υπάρχουν ανεξάρτητα το ένα με το άλλο και ταυτόχρονα να συνδέονται άμεσα.

Δυνατότητα

Θεωρώ ότι η ακανθώδης έννοια είναι η **δυνατότητα**. Και τα ίδια τα απλά στοιχεία εξαρτώνται από τη δυνατότητα να συνδέονται άμεσα με τα ονόματα. Θα μπορούσαμε να μιλήσουμε για δυνατότητα "σύμφυτη" με το αντικείμενο με το

¹⁷ D.Pears, ό.π.,σ.12.

οποίο άμεσα συνδέεται. Αυτό είναι ή μήπως η δυνατότητα είναι σύμφυτη με την κατάσταση πραγμάτων που απεικονίζεται. Ίσως η έσχατη πραγματικότητα για το *TLP* αποτελεί τη δυνατότητα. Για τον N.Malcolm¹⁸, τα αντικείμενα καθορίζουν τη δυνατότητα και η πραγματικότητα συγκροτείται από τη δυνατότητα των αντικειμένων. Κατά τον ίδιο συγγραφέα, τα αντικείμενα βρίσκονται στην πραγματικότητα η οποία υπάρχει πριν από τη γλωσσική πράξη κατά την οποία απεικονίζονται τα γεγονότα. Η απεικονιστική μέθοδος αντανάκλα τις αναγκαιότητες που καθορίζουν τους συνδυασμούς των αντικειμένων με τα ονόματα που συσχετίζονται. Έτσι οι προτάσεις αποτελούν εικόνες των γεγονότων και απεικονίζουν τις αναγκαιότητες που καθορίζουν τη δομή της πραγματικότητας. Αυτές οι αναγκαιότητες ορίζουν και το καθολικό πλαίσιο των δυνατοτήτων. Το γεγονός ότι για να έχουμε μια δυνατότητα η οποία είναι προσανατολισμένη σε μια κατεύθυνση στο λογικό χώρο, αυτό ίσως να προϋποθέτει την ύπαρξη μιας άλλης δυνατότητας η οποία απεκδύεται της απεικονιστικότητάς της κατ' ανάγκην. Αυτό θεωρώ ότι αποτελεί μια αναγκαιότητα της σύνδεσης του άφατου (άρρητου) που συνδέεται με το δυνάμενο να απεικονισθεί. Από τη μία το άφατο είναι αναγκαίο και από την άλλη το δυνάμενο να απεικονισθεί εκφράζει την αναγκαιότητα της δυνατότητας να προβληθεί στο χώρο. Το νόημα εκφράζει μια δυνατότητα μία από τις πολλές δυνατότητες που τείνουν στην απεικόνιση. Αυτό το οποίο απεικονίζεται κατέχει τη μοναδικότητα της προβολής του – καθώς και την άμεση δυνατότητα ανακοίνωσής του. Αυτό είναι αναγκαίο, a priori, αναπιολόγητο και ενδεχομένως επιβαλλόμενο αν μιλήσουμε για την καθοριστικότητα του νοήματος στο πρώιμο έργο. Αυτή η μοναδικότητα όμως και πάλι μπορεί να λειτουργεί ως μια από τις πολλές απεικονιστικές διαστάσεις και σαφώς να επηρεάζεται από κοινωνικά δεδομένα, φυσιογνωμικά στοιχεία ή βιολογικούς παράγοντες εντέλει μορφές ζωής.

Η καντιανή πορεία του Wittgenstein διαφαίνεται σε όλο το φάσμα των πνευματικών περιόδων του φιλοσόφου, ή καλύτερα με τα λόγια του D.Pears¹⁹: “Όταν οι φιλοσοφικές θέσεις του Wittgenstein τοποθετούνται σε καντιανό πλαίσιο διαγράφονται με μεγαλύτερη σαφήνεια”.

¹⁸ N.Malcolm, *Nothing is Hidden: Wittgenstein's Criticism of his Early Thought*, Oxford, Blackwell, 1986., σσ 14-16.

¹⁹Ο.π. σ.20